

УДК 343.359(477)

О. І. Плужнік*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ***М. В. Корнієнко***кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Одеського державного університету внутрішніх справ*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИМИ ЗАХОДАМИ

Протидія злочинності у державі є одним із пріоритетних напрямків політики органів державної влади. У ході реформування правоохоронної системи та під час вдосконалення нормативно-правової бази не приділяється достатньої уваги найнезахищенішій верстві населення – дітям, які насамперед потребують нашої опіки та захисту, тому що діти – це майбутнє держави.

Предметом дослідження є особливий суб'єкт кримінального права – дитина, її поведінка та відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень, з урахуванням права на захист у контексті кримінально-правових заходів. **Метою та основним завданням** дослідження є з'ясування актуальних питань щодо злочинності серед дітей та кримінально-правові засоби захисту прав дітей.

Дослідженнями проблеми захисту прав дітей у контексті кримінального права займалися такі науковці, як С.В. Ківалов, Н.Ф. Кузнецова, В.Ф. Мельник, М.А. Мирошніченко, В.О. Навроцький, В.С. Орлов, М.О. Скрябін, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, Я.М. Шевченко, Н.С. Юзікова та інші науковці.

Оскільки особи, які вчинюють кримінальні правопорушення, можуть бути абсолютно різного віку, то з урахуванням вікових та психологічних властивостей вищезазначених осіб, чинний Кримінальний кодекс містить статтю 18, в якій міститься визначення щодо суб'єкта злочину. Так, суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність [1]. Дана стаття відсилає нас до розділу IV Кримінального кодексу України для роз'яснення віку, з якого настає кримінальна відповідальність.

Враховуючи те, що з кожним днем в Україні зростає рівень злочинності, не є винятком і вчинення кримінальних правопорушень дітьми, основним завданням правоохоронних органів є боротьба зі злочинністю у цілому та серед неповнолітніх зокрема. Значну частку у процесі викорінювання злочинності у нашій державі займає кримінально-правова діяльність. Оскільки у кон-

кретному випадку як приклад розглядаються саме злочини, вчинені дітьми, то головний зміст процесу складає виховна робота, попередження правопорушень з боку дітей, усунення причин та умов, які сприяють злочинності неповнолітніх та малолітніх. Проте, враховуючи біологічні, психологічні та соціальні особливості дітей, суспільство не має права висувувати до останніх такі ж вимоги, як до дорослих злочинців. Тому така категорія населення, як неповнолітні та малолітні, має розглядатися як особливий суб'єкт кримінальної відповідальності. Більш докладно розглянемо особливості, що стосуються неповнолітніх дітей.

У чинному Кримінальному кодексі України питання кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх вирішуються у самостійному Розділі Загальної частини «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Наявність спеціальної системи покарань для неповнолітніх обґрунтовується їхніми біологічними, психологічними та соціальними особливостями, тому органи державної влади повинні з урахуванням усіх особливостей віку неповнолітніх осіб та їх психологічних і соціальних особливостей вчинювати гуманне та демократичне правосуддя над особами даної соціальної групи.

Виділення особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх у самостійний розділ означає, що стосовно цих осіб норми про кримінальну відповідальність застосовуються з урахуванням особливих положень, передбачених у цьому розділі. Неповнолітні віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, з одного боку, досягають вже достатньо високого рівня соціалізації, а саме: у них з'являється самостійність, наполегливість, вміння контролювати свою поведінку тощо, а з іншого – проходить подальша соціалізація особистості: продовжується або завершується навчання у школі або коледжі, накопичується досвід міжособистісних відношень та ін. Для такого віку характерними є зайва категоричність суджень, запальність, неврівноваженість, неспроможність оцінити ситуацію з урахуванням усіх обставин. Ці вікові особливості обумовили встановлення від-

носно відповідальності неповнолітніх низки виключень і доповнень порівняно із загальними правилами кримінальної відповідальності [2, с. 20].

Оцінюючи зміст розділу КК України щодо кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх, необхідно враховувати, що даний розділ є складовим компонентом Загальної частини Кримінального кодексу, він знаходиться у нерозривному зв'язку з іншими її положеннями. Цей зв'язок проявляється насамперед у тому, що всі вихідні положення щодо завдань і принципів кримінального закону про підстави кримінальної відповідальності, дію кримінального закону у часі, просторі та за колом осіб, про поняття та види злочинів, про вину та її види, про співучасть, про обставини, що виключають злочинність діяння та деякі інші відносяться також і до неповнолітніх, які вчинили злочини. Загальна частина Кримінального кодексу містить у собі норми щодо особливостей відповідальності дітей за вчинення ними кримінальних правопорушень, при цьому не виключає поширення на останніх інших привілейованих норм Загальної частини кодексу.

Органи державної влади усіх країн світу прикладають чимало зусиль для становлення своєї країни на міжнародній арені, як держави самостійної, незалежної, демократичної та правової. Важливою характеристикою, що визначає авторитет будь-якої держави на міжнародній арені певною мірою являється політика щодо захисту прав та свобод своїх громадян, насамперед до наймолодших. Водночас сучасні соціальні умови, в яких народжуються, зростають та виховуються підлітки, далекі від бажаного благополуччя.

Соціально економічні кризові явища в Україні, такі як безробіття, байдужість до виховання молоді, зубожіння населення, безпосередньо впливають на формування молодого покоління у державі.

Важливим є те, що саме сучасні соціальні умови, в яких ростуть та виховуються неповнолітні, в окремих випадках обумовлюють відчуження неповнолітніх від офіційних інститутів соціалізації, таких як сім'я та школа. За даними Державної служби статистики України, у державі утримується досить низький рівень народжуваності, що не забезпечує навіть простого відтворення покоління. Проте, попри низький рівень народжуваності, все актуальнішим серед молоді стає вживання алкоголю, масовим стало явище перших наркотичних спроб серед підлітків одинадцяти – дванадцяти років, розповсюджується токсикоманія, венеричні захворювання. Соціальна занедбаність неповнолітніх за умов плюралізму поглядів, відсутність чітких моральних орієнтирів сприяє виникненню та поширенню негативних явищ у середовищі неповнолітніх, що породжує злочинність [3, с. 307-308].

Світове співтовариство неодноразово зверталось до вирішення проблем, пов'язаних із захистом прав та законних інтересів дітей. У ст. 3 Конвенції про права дитини підкреслюється, що у всіх діях щодо дітей, не залежно від того, якими державними або приватними підприємствами вони застосовуються, першочергова увага повинна приділятися найкращому забезпеченню інтересів дитини [4].

Аналогічний захист прав дитини проголошено також у Декларації про права дитини (1959 р.), у Мінімальних стандартних правилах судочинства у справах неповнолітніх – «Пекінські правила» (1985 р.), і нарешті, у «Загальній декларації прав людини».

30 вересня 1990 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй прийняла Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, у статті 15 якої проголошена вимога забезпечити усім дітям можливість визначити себе як особистість і реалізовувати свої можливості у безпечних та сприятливих умовах, у середовищі сім'ї або піклувальників, що забезпечують їх благополуччя [5]. Виходячи із цієї вимоги Загальної декларації прав людини і визнаючи, що неповнолітній у будь-якому віці є людиною, що володіє усіма правами члена суспільства, за ним необхідно признати також право на захист закону.

Кримінальне законодавство, охороняючи інтереси неповнолітніх, їхній фізичний, психічний розвиток, передбачає посилену відповідальність за наступні суспільно небезпечні діяння проти них: умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК); зараження неповнолітнього вірусом імунодефіциту (ч. 3 ст. 130 КК); зараження неповнолітнього венеричною хворобою (ч. 2 ст. 133 КК); залишення матір'ю у небезпеці новонародженої дитини (ч. 2 ст. 135 КК); неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК); неналежне виконання професійних обов'язків медичним працівником або 306 Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані фармацевтичним працівником, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого (ч. 2 ст. 140 КК); незаконне проведення дослідів над людиною (ч. 2 ст. 142 КК); незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ч. 2 ст. 146 КК); захоплення заручників (ч. 2 ст. 147 КК); торгівля людьми (ч. 2 ст. 149 КК); експлуатація дітей (ст. 150 КК); використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК); згвалтування (ч.ч. 2, 3, 4 ст. 152 КК); насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ч.ч. 2, 3 ст. 153 КК); статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК); розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК); жорстоке поводження з тваринами

(ч. 2 ст. 299 КК); ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ч. 2 ст. 301 КК); створення або утримання міст розпусти і зводництва (ч. 3 ст. 302 КК); сутенерство або втягнення особи у заняття проституцією (ч. ч. 3, 4 ст. 303 КК); втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність (ст. 304 КК); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч.ч. 2, 3 ст. 307 КК); незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 3 ст. 314 КК); схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 315 КК); організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 317 КК).

Слід зазначити, що чинний Кримінальний кодекс України значно ширше охороняє права та інтереси молодого покоління, ніж КК 1960 року, в якому перелік вищезазначених злочинів був дещо вужчим. Водночас, у новому КК України, як і у попередньому КК 1960 р., все ж залишилися не вирішеними важливі питання захисту прав неповнолітніх. Слід зазначити, що факт невирішеності питань захисту прав неповнолітніх суперечить вимогам Конвенції про права дитини, яка у статтях 6, 11, 19, 35 та інших кожному державу зобов'язує всіляко захищати життя, здоров'я, та особисту волю цієї категорії громадян. Ратифікувавши зазначену Конвенцію, наша держава повинна у повному обсязі виконувати її вимоги.

Велике значення, при цьому, має саме кримінально-правова охорона неповнолітніх. На практиці ж право дітей та підлітків на захист їхнього фізичного, духовного розвитку існує формально і це право виникає там і тоді, коли мова йде про притягнення їх до кримінальної відповідальності. Як видно із наведеного переліку норм КК, на сьогодні право на життя і здоров'я дитини забезпечується кримінальним законодавством на загальних підставах з дорослими. Кримінальний закон практично не містить норм, які спеціально регламентують відповідальність за посягання на життя і здоров'я підлітків. Їхній вік враховується лише як обтяжуюча обставина при визначенні винному покарання. Очевидно, що вбивство, умисне спричинення тяжкої шкоди здоров'ю відносно неповнолітнього являє собою підвищену суспільну небезпеку. Як приклад: у п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України передбачена підвищена відповідальність за умисне вбивство особи віком до 14 років, тобто малолітньої дитини. У порівнянні з КК 1960 року – це крок вперед, тому що у зазначеному кодексі взагалі не зверталася увага на те, що особа, яка посягає на життя дитини, становить підвищену суспільну

небезпеку і тому повинна нести підвищену відповідальність, враховуючи тяжкість вчиненого.

Зокрема, Д.О. Калмиков, проводячи дослідження щодо кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей визначає, що український законодавець підтримав загальносвітову тенденцію щодо прав дитини, закріпивши у ч. 2 ст. 52 Конституції України положення про те, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом, а приписами частин 3, 5 ст. 43 Основного Закону України категорично заборонив використання примусової праці дітей і праці дітей на небезпечних для їхнього здоров'я роботах [7, с. 1].

Водночас, попри різні правові рішення щодо захисту прав дітей, розгляд порушення прав дитини надає потребу вжиття більш рішучих заходів. Так, Д.О. Калмиков пропонує статтю 150 КК України «Експлуатація дітей» викласти як використання примусової праці дитини, яка не досягла шістнадцятирічного віку із кваліфікуючими ознаками щодо малолітнього, або щодо двох чи більше дітей та ін. [7, с. 16]. Ним же пропонується доповнити розділ – Особливої частини України ст. 137-1 «Використання добровільної праці дитини на небезпечній для її здоров'я роботі» [7, с. 17].

І.М. Доляновська, розглядаючи кримінальну відповідальність за експлуатацію дітей, доводить необхідність передбачення у ст. 150 КК України відповідальності не за експлуатацію дітей, а за економічну експлуатацію дітей, що узгоджується з положеннями Конвенції ООН про права дитини [8, с. 13]. Зокрема, автор пропонує ст. 150 КК України виключити із розділу – Особливої частини «Злочини проти волі, честі та гідності особи» і включити до розділу V Особливої частини «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», бо вважає, що даний злочин слід віднести до злочинів проти трудових прав громадян [8, с. 13].

І.М. Доляновська вважає, що формами сексуальної експлуатації дитини є всі випадки задоволення сексуальних потреб осіб, при яких прибуток від такої діяльності потерпілої особи отримують винні особи. Автор доводить, що кримінальна відповідальність за сексуальну експлуатацію дітей має передбачатись у ст. 149 КК України. У цьому контексті розроблено поняття «сексуальна експлуатація», яким запропоновано доповнити п. 1 Примітки до ст. 149 КК України: використання діяльності дітей щодо задоволення сексуальних потреб третіх осіб з метою отримання прибутку винними особами [8, с. 14].

Є.В. Даценко вважає, що хоча й існують права щодо захисту дитини, законодавець залишає невирішеними цілу низку питань, які насамперед стосуються кримінальної відповідальності за підміну дитини [9, с. 1]. Зокрема, на основі прове-

деного дослідження автор пропонує в абзаці першому ст. 148 КК України слова «вчинення з корисливих або інших особистих мотивів» виключити, а в абзаці другому слово «п'яти» замінити словом «трьох» [9, с. 16].

А.І. Брайловська у дисертаційному дослідженні «Кримінально-правова кваліфікація неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» отримала ряд цікавих для науки кримінального права результатів, а саме: аналіз норм міжнародного та зарубіжного законодавства щодо захисту дітей та їх зіставлення з проведеною у 2001 р. криміналізацією діяння – невиконання чи неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей свідчать про той факт, що Україна виконала зобов'язання щодо внесення змін до законодавства шляхом уведення до Кримінального кодексу правових норм, які передбачають кримінальну відповідальність за всі форми можливих необережних злочинів проти життя та здоров'я неповнолітніх» [10, с. 11]. Зокрема, автором пропонується: редакція ст. 137 КК України «Невиконання, неналежне виконання або порушення функцій щодо охорони життя та здоров'я дітей» [10, с. 14]; пропонується доповнити Постанову Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи»; внести до глави 5 (Адміністративні правопорушення у галузі охорони праці і здоров'я населення) або до глави 14 (Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку) Кодексу України про адміністративні правопорушення відповідну статтю, а саме: (номер статті) Невиконання, неналежне виконання або порушення обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей [10, с. 15];

Неповнолітній не завжди отримує такий захист зі сторони держави і суспільства. У багатьох випадках діти і підлітки позбавлені права зі сторони закону, а нерідко це порушення допускається навмисно, коли дитина розглядається насамперед як правопорушник, злочинець, а не як людина, яка потребує допомоги і уваги від держави. Це стосується насамперед тих дітей, які потрапили під злочинний вплив дорослих осіб, що втягують їх у злочинну та іншу антисуспільну діяльність, неповнолітні, які під впливом дорослих і разом з ними вчинили злочин, або коли дорослий вчинив злочин відносно здоров'я, морального та духовного розвитку дитини.

Досліджуючи проблеми кримінально-правового захисту неповнолітніх, деякі науковці, зокрема, Н. Юзікова, пропонує виділити всі склади злочинів проти неповнолітніх в окрему главу кримінального законодавства, аргументуючи це тим, що: 1) право неповнолітніх є особливим об'єктом захисту і відповідальність за злочини проти непо-

внолітніх повинна відрізнятися від відповідальності за злочини проти дорослих; 2) наявність окремої глави привертатиме увагу слідчих, прокурорів, суддів до особливостей об'єкта посягання і сприятиме правильному вирішенню питань призначення покарання; 3) це буде підставою розмежування злочинів [6, с. 57].

Безумовно, позиція науковця має право на існування, але при умові, що такий розділ буде містити усі злочини проти неповнолітніх, а не окремі злочинні діяння.

Чина ситуація в Україні відносно застосування кримінально-правових норм щодо дітей (неповнолітніх) знаходиться у скрутному становищі. Попри те, що чинний Кримінальний Кодекс України все ж містить норми привілейованого, більш гуманного характеру щодо дітей, все ж присутня велика кількість прогалин. Найважливішим є те, що у чинному міжнародному праві є норми, які могли б заповнити прогалини у законодавстві України, хоча до позитивної тенденції потрібно віднести те, що базові міжнародні нормативно-правові акти на сьогодні ратифіковані Україною.

Література

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс від 05.04.2001 року №2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001 року. №25 – 26. Ст.131.
2. Астемиров З.А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних. М., 1970. С. 20.
3. Крецул В. Правовий захист неповнолітніх та деякі особливості їх кримінальної відповідальності: Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані. С. 300 – 320.
4. Мелков Г.М. Международная защита прав и свобод человека. Сборник документов. М., 1990. URL: <https://books.google.com.ua>.
5. Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей: Принята на Всемирной встрече на высшем уровне в интересах детей, Нью-Йорк, 30.09.2000 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_child90.shtml.
6. Юзікова Н.С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук. К., 1999. 181 с.
7. Калмиков Д.О. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08 / Академія адвокатури України. Київ, 2011. 20 с.
8. Доляновська І.М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (Аналіз складу злочину): автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08 / Київський Національний університет внутрішніх справ. Київ, 2008. 18 с.
9. Даценко Є.В. Кримінально-правова характеристика підміни дитини: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2015. 20 с.
10. Брайловська А.І. Кримінально-правова кваліфікація неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 21 с.

Анотація

Плужник О. І., Корнієнко М. В. Актуальні питання захисту прав дітей кримінально-правовими заходами. – Стаття.

У статті досліджено особливий суб'єкт кримінального права – дитину, її поведінку та відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень, з урахуванням права на захист у контексті кримінально-правових заходів. З'ясовано деякі актуальні питання щодо злочинності серед дітей та кримінально-правові засоби захисту прав дітей.

Зроблено оцінку змісту розділу КК України щодо кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх. Цей зв'язок проявляється насамперед у тому, що всі вихідні положення щодо завдань і принципів кримінального закону, про підстави кримінальної відповідальності, дію кримінального закону у часі, просторі та за колом осіб, про поняття та види злочинів, про вину та її види, про співучасть, про обставини, що виключають злочинність діяння та деякі інші відносяться також і до неповнолітніх, які вчинили злочини.

Ключові слова: дитина, неповнолітній, правовий захист неповнолітнього, антисуспільна діяльність, кримінально-правові заходи, нормативно-правовий акт, чинне законодавство, незахищеність, порушення прав.

Аннотация

Плужник Е. И., Корниенко М. В. Актуальные вопросы защиты прав детей уголовно-правовыми мерами. – Статья.

В статье исследован особый субъект уголовного права – ребенок, его поведение и ответственность за совершение уголовных преступлений, с учетом права на защиту в контексте уголовно-правовых мер. Выявлены некоторые актуальные вопросы преступности среди детей и уголовно-правовые средства защиты прав детей.

Произведена оценка содержания раздела КК Украины об уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних. Эта связь проявляется, прежде всего, в том, что все исходящие положения относительно задач и принципов уголовного закона, об основаниях уголовной ответственности, действие уголовного закона во времени, пространстве и по кругу лиц, о понятии и видах преступлений, о вине и ее видах, о соучастии, об обстоятельствах, исключающих преступные деяния и других аспектах относятся также и к несовершеннолетним, совершившим преступления.

Ключевые слова: ребенок, несовершеннолетний, правовая защита несовершеннолетнего, антиобщественное

деяние, уголовно-правовые меры, нормативно-правовой акт, действующее законодательство, незащищенность, нарушение прав.

Summary

Pluzhnik O. I., Kornienko M. V. Actual questions for protection of child rights by criminal legal measures. – Article.

The issue of combating crime in the state is one of the priority directions of the policy of state authorities. During the reformation of the law-enforcement system, not enough attention is paid to the most vulnerable population of the population – children who are in the first place in need of our guardianship and protection, therefore the article deals with the legislation of Ukraine, sources of international law, theoretical concepts and views of scientists of the field of criminal and international law, issues related to children as a special subject of criminal liability. The urgent issues of children's rights protection by criminal – law measures are considered.

The special subject of criminal law – the child, its behavior and responsibility for committing criminal offenses, taking into account the right to protection in the context of criminal legal measures, has been investigated. Some topical issues concerning crime among children and criminal – legal means of children's rights protection are revealed.

An assessment is made of the content of the section of the Criminal Code of Ukraine, concerning criminal liability and punishment of minors. This section is an integral part of the General Part of the Criminal Code; it is inextricably linked with other provisions of the Criminal Code. First of all, this connection manifests itself in the fact that all the initial provisions concerning the tasks and principles of the criminal law, the grounds for criminal liability, the effect of the criminal law in time, space and by persons, on the concept and types of crimes, on guilt and her kinds, complicity, circumstances that exclude the crime of the act, and some others also refer to minors who have committed crimes. The general part of the Criminal Code contains norms regarding the specifics of children's responsibility for committing them with criminal offenses, while not excluding the extension of the other privileged norms of the General Part of the Code to the latter.

Key words: child, minors, legal protection of minors, anti – social activity, criminal – legal measures, normative – legal act, current legislation, insecurity, violation of rights.